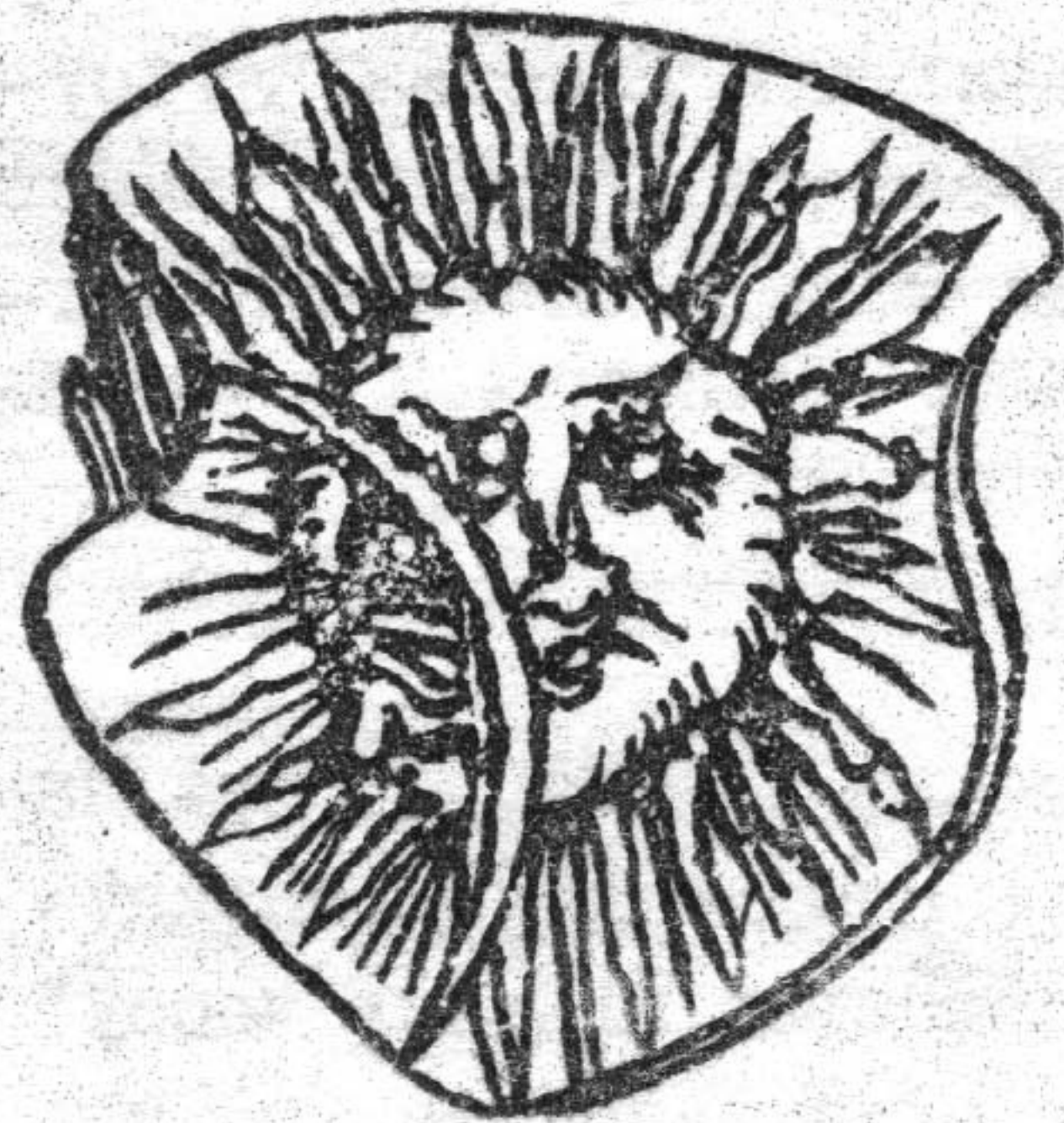

Весткі Ядраджэньня

БЮЛЕТЭНЬ КАНФЭДЭРАЦЫІ
БЕЛАРУСКІХ СУПОЛАК №2

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

(КАРОТКІ АГЛЯД)
1985 ~ 1989

Беларуская літаратура /далей БЛ/ — гэта адбітае ў роднай мове жыццё нашае нацыі: яе мінуўшчына, сучаснасць і будучыня, нутро і атачэнне, моц і слабасць, памяць і вера. Гэта за соткі гадоў створаны беларускім геніям духоўны скарб і завет нашчадкаў. Гэта ў сярэднявеччы і сёння адна з найбольш развітых і чыталых літаратур культурнай Еўропы. Гэта дзесяткі сусветна вядомых і тысячы самых розных, больш ці менш адораных аўтараў. Гэта дзесяткі тысяч раману, драмы, аповесцяў, апавяданняў, вершаў, абразкоў...

БЛ паўстала з вусных народных твораў — песень, казак, паданняў — і ўжо ніколі не парывала сваю сувязь з фальклёрам. То ў лепшыя часы ўздзімалася яна да алімпійскіх вышыняў, здзіўляючы сьвет геніям сваіх твораў. То часамі, калі ў краі панавалі чужынец і акупанты забаранялі самую беларускую мову, яна зноў рабілася фальклёрам — словам ананімных аўтараў, якое падхопілаў народ.

БЛ паўстала разам з гісторыяй нацыі, вучылася ў гісторыі і пісала гісторыю, то апырэджвала, то даганяла свой час.

У X ст., калі на Беларусь прыйшло хрысціянства, калі на нашых дарогах з'явіліся цэлыя вазы рэлігійных кніг, наша літаратура стала пісьмовай. У манастырах Турава, Полацка, Наваградка, Смаленска першыя беларускія чарняцкі-мніхі акуратна перапісвалі старабаўгарскія тэксты Бібліі, казаньняў, апокрыфаў...

Пры перапісцы ў мёртвыя і чужыя паводле мовы тэксты траплялі "памылкі" — жывыя беларускія словы. З гэтых "памылак" і складалася паступова нацыянальная пісьмовасць. Паўставалі арыгінальныя, уласнабеларускія творы: жыццёпісы Барыса і Глеба, Кандрата пакутніка, Тэклі першапакутніцы. У трох беларускіх княствах з'явіліся і сталі вядомы-

мі беларускія пісьменьнікі: Кірыла Тураўскі — аўтар шматлікіх словаў, прынавесцяў — малітваў — сапраўдных узораў эўрапейскае прамоўніцкай мовы сярэднявечча; Эўфрасіня Полацкая — заўзятая кніжніца, слаўная клопатамі пра адукацыю; Аўрам Смаленскі; Клімент Смаленціч...

Заўважым, што з-за неадшліфаванасці тагачаснае беларускае мовы многія чужыя даследчыкі схільны блытаць старабеларускую літаратурную спадчыну са старамоскоўскай, кваліфікацыя на талент смаленскіх аўтараў і нават на Кірылу Тураўскага. А традыцыя тагога кваліфікацыя пачалася пасля далучэння Беларусі да Расеі ў XIII ст. Там Усход імкнуўся ў імперскім запале давесці Захад, самім беларусам і ўсяму сьвету спрадвечную прыналежнасць Беларусі да Расеі, агульнасць паходжання, лёсу, культуры, нават мовы і г.д.* менавіта тады і была прыдуманая "гісторыя" пра кіеўскую Русь — адзіны і непадзельны дзяржаўны арганізм старажытнасці, матку трох народаў: беларускага, расейскага і украінскага. Народы аб'явіліся роднымі братамі, а ўвесь іх палітычны і культурны набытак — набыткам Кіеўскай Русі, а значыць, аўтаматычна, — набыткам Расейскай імперыі, пазней — проста Расеі, расейскага народу.

Між тым, як сьведчаць старажытныя кронікі, беларускія плямёны /крывічы, дрыгавічы, радзімічы/ былі на той час аб'яднаныя ў тры самастойныя беларускія княствы: Полацкае, Турава-Пінскае і Смаленскае. У княствах былі

*Сёння ўжо даведзена, што ў аснове беларускага і расейскага этнасаў /народаў, нацыяў/ — розныя славянскія плямёны, якія да таго ж "сядзяць" на розных этнічных субстрактах: беларусы — на балцкім, а расейцы — на ўгра-фінскім і шорскім.

/працяг на ст.2/

Модэрнізацыя
Архіў Нацыянальнага гісторыка-літэратурнага музея
Рэсп. Беларусь
1/11. кастрычнік 1989 г.

свае дынастычныя адміністрацыі, свае дзяржаўныя органы, яны нічым не саступалі Кіеву і ніколі не яднліся з ім у адно палітычнае цэлае. Аб'яднаньне нашых княстваў пачалося ў XIII ст. з утварэньнем Вялікага Княства Літоўскага,^ж якое праіснавала да XVII ст., амаль 500 гадоў... Беларускае мова ў Вялікім Княстве Літоўскім была дзяржаўная.

Таксама ў XII ст. распачалося беларускае летапісаньне.

Так, сёньня мы можам даведацца пра нашых даўнейшых продкаў і нашу старую Бацькаўшчыну з тагачасных "Аповесці мінулых часоў" і Галіцка-Валынскага летапісу. Але дзе гэта кронікі полацкія, тураўскія ды смаленскія, пра якія дакладна вядома, што яны былі. Нават цытаты з іх дайшлі да нашага часу. А самі арыгіналы... адны кажуць, што згаралі ў часе вайны, другія — што скрадзеныя, трэція — што ляжаць дзе-небудзь на гарышчы закінутага хутара...

Беларускія летапісы дайшлі да нас у сьпісах XV і пазьнейшых стагодзьдзяў. Самы поўны з іх — Кроніка Быхаўца, дзе пачынаючы ад нараджэньня Хрыста апавядаецца пра Беларусь, пра яе сяброў і ворагаў, яе гарады і замкі, вялікіх і малых князёў, — пра усё адметнае, што адбывалася на нашай зямлі.

У XII-XIII ст. паўстала і чыста практычная ЁІ /граматы, лісты, умовы, прывілеі.../ — напярэдніца сёньняшняга справаводства, якая аж да XVII ст. /600 гадоў/ пісалася па-беларуску.^{жж} Сярод дакументаў-помнікаў — "Угодчая грамата Полацка з немцамі 1200 г.", "Умова Полацка з Рыгай 1210г.", "Угодчая Грамата крывічоў з немцамі 1214г." і інш.

"Смаленская умова з немцамі 1229 г." — гэта ўзор тагачаснага беларускага пісьменства, з якога ўжо цалкам зьніклі мёртвыя баўгарскія

^ж Да XIX ст. Літвой называліся беларускія землі паміж Наваградкам і Менскам. Насельнікі гэтых земляў называліся літвінамі. Сёньняшнія Літва і літоўцы называліся тады жмудзьдзю і жмудзінамі, або жмудзякамі.

Вялікае княства Літоўскае — ВКЛ — беларуска-літоўская дзяржава, якая існавала на фэдэратыўных пачатках з вялікай перавагай беларускага элемента над літоўскім. У лепшыя свае часы займала тэрыторыю ад Балтыйскага да Чорнага мора.

^{жж} Апошнія 200 г. яна вядзецца ў нас, як вядома, па-расейску.

/царкоўнаславянскія/ словы. Гэта двухбаковае гандлёва-палітычнае пагадненьне, у якім абумолены пошліны, падарункі, мейсцы гандлю і праезду... Напрыклад, за забойства свабоднага чалавека назначалася плата ў 10 грыўняў срэбрам, за халоп — 1 гр., за вока, нагу, руку і г.д. — 5 гр., за зубы — 3 гр., за удар поўху — 3/4 гр., за зьнявагу жанчыны муж атрымліваў 10 гр., і г.д. Як бачым, практычная ЁІ адлюстроўвала пачаткі беларускага права.

Самы поўны збор беларускіх дзяржаўных дакументаў за 1386-1794 гады ўтрымліваюць 566 тамоў Метрыкі ВКЛ. Пераважна на іх грунце паўстаў адзін з першых і перадавых у Эўропе, і першы ў славянаў сістэматызаваны кодэкс законаў на ўсіх галінах сярэднявечнага права — Статут ВКЛ, інакш — канстытуцыя.

У XIV ст. палітычны і культурны цэнтрам Беларусі робіцца Вільня. У гэты час зьявілася падарожная літаратура беларускіх выдроўнікаў /"Хаджэньне Ігната Смалынна", "Хаджэньне Варсанафія" і інш./, пісаліся пахвалы вялікаму князю Вітаўту, гэтману Кастусю Астроскаму і іншым мудрым і мужным дзяржаўным дзеячам. Далей разьвівалася прамоўніцкая літаратура /мітрапаліты Цыпрыян і Рыгор Цамблак/, рабіліся пераклады іншамовных твораў /"Аповесць пра трох каралёў", "Александрыя", "Аповесць пра Трою" і інш./

Наступная эпоха — Адраджэньне — пазначана на Беларусі далейшай дэмакратызацыяй грамадзкага жыцця, рэфармацкім рухам, школамі і друкарнямі, імёнамі вялікага першадрукара і літаратара Францішка Скарыны і ягоных выдатных сучаснікаў Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Філона Кміты Чарнабыльскага, Міколы Гусоўскага, Лаўрэна Зізанія... Шмат рабілі дзеля разьвіцця культуры беларускія дзяржаўныя дзеячы Мікалай Чорны Радзівіл і канцлер ВКЛ Леў Сапэга, які, дарэчы, быў рэдактарам Статута ВКЛ.

У XV-XVII ст. паўстала беларуская палемічная літаратура, дзе ў вострай і гарачай спрэчцы скрываваўся пэры прыхільнікаў розных рэлігійных плыняў: вуніятаў Язахвата Кунцэвіча і Іпація Пацея, праваслаўных Апанаса Філіповіча і Лявона Карповіча, каталіка Пятра Скаргі, а таксама Мяле-ція Сматрыцкага і інш. Бадай, найбольшых сымпатыяў у гэтым шматгалосым хоры заслугувае берасьцец Казімер Лышчынскі, аўтар "Трактату пра неіснаваньне Бога". За гэты твор інквізітары адсеклі Лышчынскаму рукі, ногі, галаву, пасля спалілі яго на пляцы ў Варшаве і попел разьвее-лі па ветры. Зрэшты, гэта ўжо з пазьнейшых

/працяг на ст.3/

часоў, з часоў контррэфармацыі.

Выдатныя творы беларускае публіцыстыкі ХІІ ст. — "Прамова Мясешкі" і "Ліст да Абуховіча".

Але усялякі росквіт з часам змяняецца упадкам, і чым шпарчэйшае разьвіццё, тым больш актыўнай варта чакаць дэградацыі. Такім чынам, спрэчкі бліскучых беларускіх палемістаў паступова пераходзілі ў сваркі. Чарвяк разладу ўсё глыбей уядаўся ў цела магутнай некалі эўрапейскай дзяржавы. Абаронцы каталіцызму ўжо абвясчалі сябе палякамі і карысталіся польскай мовай, праваслаўныя вышывалі з трыны спаракнелую і забытую чужую царкоўнаславянскую тарабаршчыну. Першыя крычалі пра патрэбу яднаньня з польшчачай, другія — з Масковіяй. І конкі іхнія глушылі разважлівы голас розуму: трэба быць сабою, захаваць сваю духоўную, эканамічную і палітычную моц, і тады ня трэба будзе шукаць сабе абаронцаў- апекуноў.

Але мы ўсё спрачаліся, а з нас ужо цягнула сокі Польшча, набіраліся моцы дзяржавы-суседзі, раслі сыціжмы чужацкіх войскаў на нашых межах. Мы спрачаліся, а недзе тым часам ужо дзялілі нашыя землі, наш народ.

Да канца ХІІІ ст. Беларусь у тры прыёмы была далучана да Расеі. Краіна і мова страцілі свае дзяржаўныя пазыцыі, а ЁІ на доўгі час з друкарняў, школ і універсітэцкіх аўдыторыяў вярнулася ў свой перласны стан —

у фальклёр, толькі зрэдку ўсплываючы інтэрмедыямі К.Марашэўскага, М.Цяцёрскага і іншых.

З гэтага часу беларускія пісьменьнікі вымушаны пісаць на іншых, народных але і не забароненых мовах. Гэтак пераважна на-польску пісалі свае творы Адам Міцкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Ян Баршчэўскі і дзесяткі-дзесяткі іншых беларусаў. Але і ў гэтых крытычных умовах літаратура на забароненай роднай мове жыла: у таленавітых ананімных гутарках і паэмах "Энеіда навыварат", і "Тарас на Парнасе", у адзіным вядомым сёння вершы П.Багряма — першага беларускага паэта — выхадца з сялян — "Зайграй, зайграй, хлопча малы", у вершах Ф.Савіча, Я.Чачота, І.Легатовіча, паэмах А.Рыпінскага "Нячысыцік" і "Мачаха" Адэлі з Устроіні, у асобных вершах У.Сыракомлі, В.Каратынскага, у творах А.Плуга, А.Вярыгі-Дараўскага і шмат іншых.

З сярэдзіны ХІХ ст. прыступіў да працы адзін з буйнейшых беларускіх паэтаў і драматургаў, аўтар лібрэта першай беларускай оперы Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, творы якога /"Сялянка", "Галон", "Шінская шляхта" і інш./

сталі грунтоўным апірышчам для гатовай ужо адрадіцца і загучаць на усю моц новай беларускай літаратуры.

Вялікае Паўстаньне 1863 г. дала нашай літаратуры імёны публіцыста і паэта Кастуся Каліноўскага, паэта Фалікса Ражанскага, мноства ананімных антыўрадавых твораў-гутарак. Пасля паўстанцкіх паходаў узьняўся за пярэ чынальнік новай ЁІ Францішак Багушэвіч. У сваіх вершах і прамовах ён наўпрост паставіў пытаньне пра лёс беларускага народа, яго нацыянальную і сацыяльную незалежнасьць ад каланіяльных дзяржаў, пра самабытнасьць і нацыянальную годнасьць беларуса. Некалькі вершаў Багушэвіча з палітычных меркаваньняў знаходзяцца пад цензурнай забаронаю да сёння /"Немец", "Падарожныя жыцьці" і інш./.

Поруч з Багушэвічам распрацоўвалі рэчышчы для будучых паэтычных пільняў пісьменьнікі-дэмакраты Янка Лучына, Адам Гуршніч, Альгерд Абуховіч-Бандыналі, Фалікс Талчэўскі...

Пачатак нашага стагодзьдзя ў ЁІ называюць Нашаніўскай парой, ад назвы легальнае газэты "Наша Ніва", вакол якой групавалася ўся тагачасная літаратура /1906-1915 г./ У гэтым не паказвала чарнасоцыйная рэакцыя расейскіх шавіністаў, якія патрабавалі зноў забараніць дазволенае ў 1904г. беларускае слова, абмекаліць беларусаў і увесь сьвет! Страшным бічом для нашае маладое інтэлігенцыі сталі сухоты, раньнія сьмерці.

Але гэта быў і самы шлённы, самы зорны час беларускага прыгожага пісьменства. Паўставалі беларускія арганізацыі, друк, школы... Максім Багдановіч у сваіх творах далучаўся да здабыткаў эўрапейскае і сусьветнае паэтычнае клясыкі. Цётка /Алёіза Пашкевіч/ пісала палімяныя вершы-залікі да абуджанага народу. Квітанелі таленты і майстэрства Каруся Каганца, Алеся Гаруна, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага і дзесяткаў-дзсяткаў іншых пісьменьнікаў. Узоры нацыянальнае прозы паказвалі аўтар першага беларускага рамана /"Золата"/ Ядвігін Ш. і Максім Гарэцкі. Друкавалася публіцыстыка і літаратурная крытыка Сяргея Палуяна, Антона Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага.

А над усім гэтым лунаў гэній духоўнага лідэра нацыі Янкi Купалы. Пра Купалу напісана вельмі шмат і нам застаецца заўважыць у гэтай працы тое, пра што ня пішуць, альбо пішуць неахвотна. Дагэтуль не перавыдаецца шмат вершаў і публіцыстычных выступленьняў паэта. Абсалютная большасьць гэтых наўмысна забытых твораў адносіцца да 1916-1920 гадоў, калі паэт

найбольш востра выказваўся за незалежнасьць Беларусі ад Масквы і ад Варшавы.

Перад 1920 годам Беларусь зьведала нямецкую і польскую акупацыі, некалькі спробаў стварыць незалежную дзяржаўнасьць /БНР/, разгул бандытызму, а ўрэшце была падзелена на дзьве часткі: Усходнюю, савецкую і Заходнюю, ускраіну буржуазнай Польшчы. Зразумела, што такі падзел, нібы парэз на жывым целе, што крывавіу амаль 20 гадоў, адмоўна адбіўся на здароўі нацыі. Палітычны "эксперымент" разьяднаў народ, прывёў да самых трагічных вынікаў ва усіх сфэрах, у т.л. і ў літаратуры.

У заходняй Беларусі за гэты час найбольш вызначыліся тонкія лірычныя паэты Уладзімір Жылка і Наталля Арсеньнева /асаблівыя здабыткі ў форме, у гармоніі верша/, паэт і эстэтык Ігнат Канчаўскі /І. Абдзіраловіч/, паэты нашаніўскага складу Галыш Леуцьк, Леапольд Родзевіч, філасофскі лірык Казімер Сваяк, пладавіты і здольны драматург Францішак Аляхновіч, а таксама паэт, арэнтаваны на здабыткі эўрапейскае паэзіі Максім Танк і іншыя.

Некаторыя заходнебеларускія пісьменьнікі і тыя, хто выехаў з Беларусі ў часе фашыстоўскае акупацыі, склалі падмурак сучаснае беларускае эмігранцкае літаратуры /Н. Арсеньнева, Ю. Віцьбіч, Р. Крушына, М. Сяднёў, А. Салавей, У. Глыбінны, К. Акула, А. Клішэвіч, Ант. Адамовіч і інш./.

Ва Усходняй Беларусі актыўная беларусізацыя да 1927 году стымулявала бурлівае літаратурнае жыццё. Паўстала мноства новых пісьменьнікаў, новых для нас плыняў: мадэрновая паэзія і сац.-рэалістычная, якая непасрэдна зьвярталася да сацыялістычнага будаўніцтва, далей распрацоўвалася магутная рэалістычная плынь.

У 1929-1935 гадох гэткая актывізацыя зьмянілася ня менш актыўным рэгрэсам. Гінулі ад неразумных дырэктыв і у міжусобных сварках літаратурныя аб'яднаньні Маладняк, БелаПШ, Узвышша, Пробліск, Польша, БЛМК, дзесяткі дзеячоў культуры былі растрэляныя, сотні вывезеныя ў Сібір. Сярод апошніх найбольш значныя М. Гарэцкі, Язэп Дыла, Ц. Гартны, Уладзіслаў Галубок, Міхась Зарэцкі, Адам Бабарэка, Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча, Уладзімір Хадька, Міхайла Грамыка, Міхась Чарот, В. і А. Шашалевічы і шмат іншых. У 1939 годзе да іх былі дададзены заходнебеларускія літаратары, між іншых, А. Луцкевіч і Аляксандар Уласаў, якія былі фактычнымі ініцыятарамі Нашаніўскага яшчэ перыяду і усёй новай беларускай літаратуры.

Блі да 1956г., калі афіцыйна быў разьвешчаны Сталін і выкрыты ягоны культ, амаль спрэс бесканфліктная і ўжо сёньня цікавая хіба толькі для дасьледчыкаў. Вайна і цяжкое пасляваеннае жыццё падаваліся ў хлусьлівым ружовым сьвятле. Ёстотная дэталё: апроч скуртачанае мовы ды тэматычнае прывязкі ў гэтай беларускай літаратуры нічога беларускага не было.

З таго часу да сёньня гісторыя БЛ стракаціць сотнямі новых імёнаў. Большасць з іх, каму сучаснікі прарочылі арэолы клясыкаў, — забыліся, многія паступова забываюцца пад ачышчальным напорам нашае памяці.

Актуальнай застаецца творчасць адной са старэйшых беларускіх пісьменьніц Ларысы Геніюш, якая да нашых дзён разьвівала нашаніўскую паэзію-традыцыю. Яе прыцып і няўменьне хлусіць прымушалі выдаўцоў абіраць да друку толькі крыху з таго, што пісала паэтка. Астатняе разыходзілася ў рукапісах.

На вышыні і творы Уладзім ра Караткевіча. Ён нібы эстафету пераняў у Купалы сьветац духоўнага лідэра нацыі.

Сусьветную папулярнасьць мае Васіль Быкаў — некалі біты і выгнаны з партыі, а сёньня прызнаны змагар за праўду ў літаратуры, які сапраўды празь цэрні ішоў да зорак, які па ведаміу сьвету шмат невядомага пра мінулую вайну і калектывізацыю.

У падмурак нашага прыгожага пісьменства за пасляваенныя гады леглі раманы Кузьмы Чорнага і Івана Мележа, творы Янкі Брыля і Яна Скрыгана, вершы і паэмы А. Куляшова, А. Пінсіна, М. Танка, Р. Бардуліна. Лідар беларускае авангардысцкае паэзіі — Алесь Разанаў. Вартыя увагі творы прэзаікаў В. Адамчыка, В. Казько, М. Стральцова, літаратуразнаўцаў С. Александровіча, Ул. Калеснікі, А. Мальдзіса, Ул. Конана, Г. Кахановскага, Г. Кісялёва, Р. Семашкевіча, М. Мушынскага, А. Сідарэвіча...

Прабываючыся праз багнэу эпігоніі і графаманства, праз афіцыйную і аўтацэнзуру, у спрэчках зь метадалягічнымі дырэктывамі і догмамі найбольш сумленныя і адораныя беларускія літаратары ідуць кожны сваёй дарогай, пашыраючы межы і здабыткі нашае нацыянальнае літаратуры.

ШТО ЧЫТАЦЬ?

1. Уладзімір Караткевіч. Зямля пад белымі крывіцамі. Мн. 1977г. або — Збор твораў, т.8

Для тых, хто толькі ачынаецца, чытае гэта эса, як зрэшты і усё астатнія творы Караткевіча, — найпершыя і найлепшыя ўводзіны ў беларушчыну, у нашу літаратуру.

З твораў, якія не увайшлі ў 8-томнік, назавем дзёпнікі /Польмя, № 1-3, 1989/.

***

2. Ігнат Абзіраловіч. Адвечным шляхам. Вільня, 1921 або — зборнік "Вобраз-90", Мн. 1990

Кніга мае падназву "Даследзіны беларускага сьветагляду" і дае уяўленьне пра адметнасць беларускае душы, пра духоўныя пошукі нашае нацыі, пра нашае нацыянальнае "я". Аўтар /сапр. прозьвішча — Канчэўскі/ — паэт, філэзаф, эстэтык, кааператар — цікавы яшчэ тым, што ў 1920 годзе заснаваў у Вільні першую беларускую сэкцыю ёгі.

Пра яго, а таксама пра Уладзіміра Мылку, Казімера Сваяка і іншых заходнебеларускіх літаратараў міжваеннае пары гл. кнігі Уладзіміра Калесьніка "Зорны сьпеў" /Мн. 1975/ і "Ветразі Адyseя" /Мн. 1977/.

Апошнім часам Калесьнік сьледам за Абзіраловічам працягнуў пошукі беларускага "я" у сваёй кнізе "Тварэнне легенды" /Мн. 1987/.

3. Максім Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. Мн. 1926 або — М.Гарэцкі. Выбранае. Мн. 1990.

Найбольш удалы да нашага часу аналіз усёй бел. літаратуры. Таксама Гарэцкаму належыць "Хрэстаматыя бел. літ-ры XI ст. — 1905г." /Вільня, 1922/. Варта зазірнуць і ў кнігу "М.Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы" /Мн.1984/

Гарэцкі — мусіць, самы неартадаксальны бел. пісьменьнік. За выключэньнем рамана "Віленскія камунары", ягоная проза зусім пазбаўленая ідэалагічных кайданаў. Знаёмства зь бел. прозай трэба пачынаць менавіта з Гарэцкага — зь вяршыні. Гл. Збор твораў у 4-х т. /Мн.1984-86/ і аповесць "Дзьве душы" /Вільня, 1919/, якое ў 4-томніку няма з цензурных меркаваньняў.

4. Вацлаў Ластоўскі. Гісторыя беларускае крывіцкае/ кнігі. Коўна. 1926.

Надзвычай багатае звесткамі і ілюстрацыямі выданьне, якое дагэтуль ня мае роўных. Адначасова — гэта гісторыя Беларусі, нашай старажытнай культуры, літаратуры, кнігі...

Ластоўскі — яшчэ і арыгінальны празаік, якога яшчэ М.Багдановіч ставіў у прыклад астатнім бел. празаікам. Не перавыдаецца. Пра яго гл. "Нёман", № 9 за 1988 г.

5. Антон Луцкевіч. Літаратурна-сацыяльныя нарысы. /Вільня, 1918/, Адбітае жыцьцё /Вільня, 1929/, Літка Купала, як прапок адраджэньня. /Вільня, 1932/ і шмат іншых.

Сотні працаў пачынальніка беларускага літ-знаўства, ініцыятара Нашаніўскае пары і новай бел. літ-ры сёньня не перавыдаюцца.

***

6. Сучасную літаратуру пра літаратуру узначальвае Энцыклапедыя л-ры і мастацтва Беларусі у 5-ці тамах.

7. Гісторыя бел. літаратуры. Старажытны перыяд. Мн.1985.

А вось тое, што пра старажытны перыяд варта мець і чытаць: энцыклапедыю "Ф.Скарына" /Мн.1988/; "Слова пра паход Ігара" /Мн.1987/; пра беларускія летанісы — кнігі М.Улашчыка; Мікола Гусоўскі. Песня пра зубра /Мн.1981/; Статут Вялікага Княства Літоўскага.

8. Адам Мальдзіс. На скрыжаваньні славянскіх традыцыяў. Мн.1980.

Доўгі час лічылася, што ў канцы ХІІ-ХІІІ ст. бел. літ-ра зьнікла. Пасьля бліскачага росквіту старога пісьменства — перад імклівым адраджэньнем ХІХ ст — нібы на цалы паўтара стагодзьдзя утварылася пустка...мальдзіс давеў, што гэта ня так. Літаратура жыла, не замірала ні на год. Толькі шляхі яе рабіліся зьвілістныя, нават таёмныя. Таму зьвесткі і творы, якія Мальдзіс сабраў зь дзесяткаў бібліятэкаў, архіваў ды музэяў, вельмі уражваюць сваёй колькасьцю і зьместам.

З іншых кніг аўтара трэба прачытаць: "Таямніцы старажытных сховішчаў" /Мн. 1974/ і "Беларусь у лютэрку мэмуарнае літаратуры ХІІ ст." /Мн.1982/, — тут найбольш і найжывей паказана, як жылі колішнія беларусы, што рабілі, што думалі і г.д.

Найцікавей пісаў Мальдзіс і пра бел. літ-ру наступнага перыяду — у кн. "Надарожка ў ХІХ ст." /Мн.1969/. Больш акадэмічна, з мэтай ахапіць усё вядомае пра гэты перыяд з храналагічным выкладам, распаведзена ў двухтомніку:

9. Алег Лойка. Гісторыя бел. літаратуры. Мн. 1977

Творы бел. пісьменьнікаў ХІХ ст. кампактна сабраныя ў хрэстаматні "Бел.літаратура ХІХ ст" /Мн.1988/, але іх можна чытаць і ў асобных выданьнях: В.Дунін-Марцінкевіч.Творы...

/працяг на ст.6/

станьня 1863 года, пра пошукі імя аўтара ананімнае паэмы "Энеіды навыварат".

Пра Ул. Сыракомлю, Я. Чачота і іхніх сучаснікаў — цікавыя нарысы і эсэ напісалі К. Цьвірка /Дарога у сто гадоў. Мн. 1974; Слова пра Сыракомлю. Мн. 1975; Той курган векавечны. Мн. 1985/ і Ул. Мархель /Лірык вясновы. Мн. 1985/, пра бел. паэта графа Абуховіча-Бандыналі напісаў Р. Радчанка /Мн. 1985/.

10. Бел. літаратура XIX — пач. XX ст. Мн. 1978.

З гэтай хрэстаматыйі мы перабіраемся у нашае стагодзьдзе. Склаў яе Сьцяпан Александровіч, ніводная з кніг якога не абыйшлася бяз новых адкрыцьцяў у гісторыі л-ры: гл. "Гісторыя і сучаснасьць" /Мн. 1968/; "Пуцявіны роднага слова" /Мн. 1971/ — тут найбольш поўна апісаньня пачаткі бел. перыядыкі; "Кнігі і людзі" /Мн. 1976/; "Слова-багацьце" /Мн. 1981/; "Тут зямля такая" /Мн. 1985/.

Пра пачатак XX стагодзьдзя, пра Нашаніўскі перыяд варта даверыцца кнігам Г. Кахановскага, Р. Семашкевіча.

А вось — тры кнігі розных жанраў пра Максіма Багдановіча: Шлях паэта. Мн. 1975; М. Стральцоў. Загадка Багдановіча. Мн. 1969 або — Выбранае. Мн. 1987; А. Бачыла. Дарогамі М. Багдановіча. Мн. 1983.

Творы самога Багдановіча найбольш поўна выходзілі двухтомнікам у 1968 годзе. Цікавае факсімільнае выданьне адзінага прыжыцьцявага зборніка паэта "Вянок" /Мн. 1981/. М. Багдановіч — бадай, найпершы духоўны настаўнік усіх, хто бярэцца пісаць па-беларуску.

Пра Цётку пісалі Л. Арабей і В. Коутун. Мн. 1984; К. Калиновский /чамусьці, у перакладзе на расейскую мову/. Из печатного и рукописного наследия. Мн. 1988; Ян Чачот. Наваградзкі замак. Мн. 1989; Я. Лучына. Творы. Мн. 1987.

Яшчэ раней, у 60-70-я гады, выходзілі кнігі Ул. Сыракомлі, В. Каратынскага, пераклады паэзіі Адама Міцкевіча. У выдавецкіх планах — перавыданьне твораў Францішка Багушэвіча.

Яшчэ пра XIX ст. цікавыя звесткі ёсьць у грунтоўным зборы "Пачынальнікі" /Мн. 1977/, які склаў Генадзь Кісялёў. Пра тое ж ягоньня кнігі "Сейбіты вечнага" /Мн. 1963/, "З думай пра Беларусь" /Мн. 1966/, "Пошукі імя" /Мн. 1978/, "Героі і музы" /Мн. 1982/. У гэтых выданьнях шмат раснавідаецца пра людзей і падзеі Паў-кніжка самой Цёткі выйшла ў 1976. Яшчэ з нашаніўцаў трэба абавязкова пачытаць Адвігіна Ш. /Творы. Мн. 1977/, С. Палуяна /Лісты ў будучыню. Мн. 1986/, а таксама К. Каганца, Л. Дылу, У. Галубка, Ц. Гартнага.

Нядаўна зьявілася факсімільнае зборніка Алеся Гаруна "Латчы дар" /Мн. 1988/, а найбольш поўна гэтага выдатнага паэта трэба чытаць у ягонай кн. "Творы" /Мн. 1927/.

11. Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік. Мн. 1986.

Творы Купалы найпаўней выдаваліся сямітомнікам у 1972-1976 гг. Поўнага збору твораў Купалы /і увогуле у бел. літ-ры/ — няма. Найлепшы зборнік Купалы, з якога відаць геній народнага паэта: Выйдзі з сэрцам як з паходняй. Мн. 1982. Тут, між іншым, рэабілітаваная паэма "на куцьцю". Варта патрымаць у руках факсімільнае выданьне першага зборніка Купалы "Жалейка" /Мн. 1982/. З твораў, якія апублікаваны толькі ў апошні час, гл. п'есу "Тутэйшыя" і вершы /Польмя, № 9-10 за 1988 год і "ЛіМ" за 1988 год/.

12. Якуб Колас. Песні жалю. Мн. 1982.

Гэта яшчэ адно факсімільнае. Грунтоўна вершы і паэмы Коласа трэба чытаць у ягоным 14-томніку /Мн. 1972-1978/. Там жа зьмешчаныя апавяданьні і казкі, што напісаны да рэвалюцыі, а таксама першыя часткі трылогіі "На ростанях" лепшае з прозы Коласа. Пра яго — кніга м. Лу-

жаніна "Колас расказвае пра сябе" /Мн. 1982/.

Дарэчы, з беларускае мэмуарыстыкі варта адзначыць як лепшыя кнігі успамінаў пра Ц. Гартнага, Р. Шырму, мэмуары П. Мядзёлкі і М. Улашчыка.

13. Максім Танк. Лісткі календара. Мн. 1970 або — Збор твораў. Т. 6. Мн. 1981.

Гэта яшчэ адзін зварот да пісьменьнікаў Заходняе Беларусі. Сярод іх — постаць першае велічынні — Уладзімір Жылка. Гл. ягоную кніжку "Пожні" /Мн. 1986/.

Творцы міжваеннага часу з гэтага боку мяжы, з Усходняе Беларусі — Міхась Зарэцкі, Кузьма Чорны, Уладзімір Дубоўка і Язэп Пушча /даваенныя творы/, Міхась Чарот /паэмы/, Кандрат Крапіва /байкі/, Тодар Кляшторны, Ян Скрыган, Паўлюк Трус, Л. Калюга, Ул. Хадзька...

14. Ларыса Геніюш. Невадам з Нёмана. Мн. 1967 і на чаборы настоена. Мн. 1982.

Вось тры непераўздызеныя бел. паэтыкі: Н. Арсеньнева, Л. Геніюш і Я. Цімеўмбаўм. Усе тры належаць да аднаго пакаленьня. Арсеньнева не перавыдаецца увогуле, Цімеўмбаўм "легалізава-лі" зусім нядаўна /ЛіМ, Польмя, № 5 за 1988/, а Геніюш, апроч названых кніжак, можна пачытаць у "Польмі" /№ 4 — 1988/ і "Беларусь" /№ 6 — 1988/.

/працяг на ст. 7/

З імёнамі Арсеньевай і Геніюш зьнітаваная тэма бел. эмігранцкае л-ры, пра якую гл. наррсы Б.Сачанкі у "малодосьці" /№ 10, 11 за 1988 і № 5 за 1989/.

15. Інка Брыль. Збор твораў у 5 т. Мн. 1979-82.

Народны пісьменьнік БССР вылучаецца эўрапейскай культурай пісьма і памяркоўнасьцю, якая часам мяжуе з адсутнасьцю прынцыпаў. Напэўна, усе цяць тамоў чытаць ня варта, трэба зьвярнуць увагу на лірычныя мініяцюры і на дзеве аповесці, якія, між іншым, выходзілі і асобна: "Ніжнія Байдуны" /у зб. "Акраец Хлеба", Мн.1977/ і "Золак, убачаны здалёк" /Мн.1979/.

Блізкія да Брыля і ня менш вартыя празаікі міхась Стральцоў /Выбранае. Мн. 1988/, В.Адамчык /раман "Чужая бацькаўшчына", "Год нулевы", "І сказа той, хто народзіцца", В.Казько і А.Кудравец.

16. Васіль Быкаў. Збор твораў у 4 т.Мн.1983-84.

"Знак бяды" /гл. вырыянт без купюр у "Полыні", № 8 за 1982 год/, пасля зьявіліся з друку аповесці "Кар'ер" /Мн. 1986/, "У тумане" і "Аблава".

17. Алесь Разанаў. Назавуцца. Мн. 1974, Каардынаты быцьця. Мн. 1976, Шлях-360. Мн. 1982, Вострыя стралы. Мн.1988.

Гэта пасля Багдановіча, бадай, другі духоўны настаўнік сучасных маладых паэтаў, той рэдкі паэт, у творах якога ня толькі прысутнічае, але і разьвіваецца нацыянальная філязофія, эстэтыка, мысьленьне.

Разанавым мы і скончым пералік таго, што адбываецца, але ўжо і адбылося ў беларускай літаратуры. Адных аўтараў мы пазначылі канкрэтнымі кнігамі, іншых — толькі назвамі. Гэта значыць, што чытач не абміне іхнія кніжкі ў кнігарні і іхнія творы ў пэрнёдыцы. Вядома, пералік імёнаў — зусім няпоўны, і варта побач зь якасным бокам бел. прыгожага пісьменства пункцірам пазначыць і колькасны бок, тое, што не павінна губляцца сярод соцень і і тысяч выданьняў, якія займаюць паліцы кнігарняў і бібліятэк.

Гэта кнігі "меншых" пісьменьнікаў міжваеннага часу М.Грамыкі, Я.Нёманскага, Б.Мікуліча, М.Нікановіча... Гэта М.Машара — адзін зь лідараў заходнебеларускае паэзіі і пасрэдны пасьяваецца празаік. Гэта палітычныя паэты В.Таўлай, М.Засім, П.Манчанка, Г. Бураўкін, В.Зуёнак... Гэта цікавыя часам творы для дзяцей у велізарнай спадчыне Я.Маўра, М.Лынькова, А.Лкімовіча, В.Віткі... Гэта "меншыя" паэты сярод сучасных імянітасьцяў П.Броўка, П. Глебка, А.Астрэйка, С.Грахоўскі, А.Бачыла, Н. Гі-

левіч, Я.Сінакоў, гістарычная драма М.Арочкі "Крэва", вершы А.Наўроцкага. Гэта мноства жанчын-паэтак, між якіх вылучаюцца Р.Баравікова і Д.Бічэль-Загнетава. Гэта меладраматычныя празаікі Я.Шамякін, А.Каршук, эса В.Карамазова, абразкі Ф.Лякоўскага, гістарычная проза Л.Дайнекі і В.Хомчанкі, лубочныя, але па-свойму цікавыя творы В.Дубінкі. Гэта драматургі Макаёнак і Дудараў, беластоцкія беларусы А.Барскі і С.Янвіч. Гэта, нарэшце, ананімная паэма "Сказ пра Лысю гару", якая выйшла ў бібліятэцы часопіса "Вожык" /Мн. 1988/.

***

Новая хваля нацыянальнага адраджэньня 1980-х гадоў — гэта і хваля прыліву ў бел. л-ры. Калі дзесьць гадоў таму яшчэ стаяла пытаньне: ці прыйдзе ў літ-ру вартая зьмена? — дык цяпер такое пытаньне ўжо не стаіць. дзiesiąткі новых паэтаў і празаікаў неўзабаве перарастуць у сотні, і ўжо няпроста вылучыць тых, якія прыходзяць не на дзень, якія ня знікнуць і не змарнеюць пасля першых сваіх кніжак. і усё ж паспрабуем.

18. Уладзімір Арлоў. Добры дзень, мая Шыпына. Мн.1986, Дзень, калі упала страла. Мн. 1988.

Прафэсійны гісторык піша бэлетрыстыку пра рэальныя падзеі і асобы бел. мінуўшчыны. Недастаткова тэмпераментны, каб стаць "другім Караткевічам", і занадта тэмпераментны, каб стаць "другім Крашэўскім". А гэта дае надзею, што будзем мець самабытнага, "першага" Арлова.

18. Леанід Галубовіч. Таемнасьць агню. Мн. 1985, Сповідзь бяссоннай душы. Мн. 1989.

"Беларускі Рубцоў" або "лебядзіная песьня вёскі". Папраўдзе ж, паэт, надзелены "стыхічным талентам", які вырываецца з шораў кандовае традыцыйнае дабротнай паэзіі застойнага часу. Гэта вельмі балюча.

Ягоны духоўны вучань — Віктар Шніц.

19. Алег Мінкін. Сурма. Мн. 1985.

У Мінкіна, бадай, найлепшае адчуваньне тонкасьцяў мовы, зь якіх і тчэцца ягоная паэзія, цяжкая для перакладу.

Паэт, які тчэ думкамі — Алег Бембель або Зьніч, які выдаў кніжку "Рэха малітвы" /Нью-Ёрк, 1988/ і некалькі нізак вершаў /гл. Крыніца, № 1, Полыня, № 2, Беларусь, № 4, — усё 1989г./.

Паэт, які тчэ рэаліямі, прадметамі, фактамі, імёнамі — Леанід Дранько-Майсюк. Выдаў кніжкі "Вандроўнік" /Мн. 1988/ і "Над пляцам" /Мн.1987/.

/працяг на ст.8/

Тутсама згадаем імёны паэта Л.Рублеўскай і Г.Дубянецкай, паэта А.Бадака.

20. Сяржук Сокалаў-Воўп. Мяккі знак. Мн.1989.

Яшчэ адзін паэт, надзелены "стыхічным талентам", які аднак увесць — выраз нацыянальнае свядомасці. Паэт-трыбун, здатны, зрэшты, да і тымных вершаў. Сьледам за С.-Вокшам гэтай самай сьцяжынкай у літаратуру прыходзяць А.Сыс /Зборнік "Пан Лес", Мн.1989/, Т.Зіненка і А.Жамойцін.

21. Адам Глёбус. Парк, Мн.1988 і Адзінота на стадыёне. Мн. 1989

Гэта "халодная" паэзія і проза, аўтара якой называюць урбаністам і творы нагадваюць кубістычныя малюнкі. Бадай менавіта з іх — найбольш рацыянальных — і можа разьвіцца беларускі экзистэнцыялізм — магутная духоўная плынь XX стагоддзя.

У Глёбуса ёсць свая каманда — Ул.Сьцяпан, М.Шайбак, М.Клімковіч, Ул.Сіучыкаў.

Зусім іншыя ад іх і паміж сабой, але ня менш цікавыя празаікі А.Асташонак, А.Наварыч і В.Мудроў, Х.Лялько.

Наогул, усе названыя аўтары новае генерацыі — надзвычай разнастайныя. Ім яшчэ не вядомае эпігонства, яны яшчэ не пераламаньня на тое, каб пісаць "як усе". Рана ці позна ломка адбудзецца. Хто ж выстаіць?

А пра гэта мы даведаемся, калі будзем чытаць часопісы і газету "ЛіМ", дзе новыя літаратары прабіваюцца на старонкі праз старыя здранцвельныя кланы адмерлае ўжо рэдактуры. Найлягчэй ім гэта удаецца ў "Крыніцы".

На заканчэньне пералічым публікацыі ў перыёдыках тых аўтараў і твораў, якія доўгі час былі пад забаронай. Як правіла, гэта — залаты фонд нашае літаратуры: Андрэй Мрый /Польмя, № 1,2 і Маладосыць № 2 за 1988/; Алесь Гарун /Польмя, № 6 і Крыніца, № 3 за 1988/; Уладзімір Жылка /Беларусь, № 11 за 1988/; Уладзімір Дубоўка /Беларусь, № 6 за 1988/; Язэп Пушча /Беларусь, № 5 за 1988 і Польмя, № 1 за 1989/; а таксама Казімер Сваяк /Крыніца і Беларусь, № 10 за 1988 і Польмя, № 2 за 1989/, Макар Краўцоў /Крыніца, № 5 за 1989/; Арол /Крыніца, № 7 і Бел.мова і д-ра у школе, № 6 за 1988/, А.Зязюля /Крыніца, № 5 за 1989/, Тодар Кляшторны /Беларусь, № 7 за 1988/, Леанід Родзевіч /Беларусь, № 1 за 1989/ і Ігнат Дварчанін /Беларусь, № 1 за 1988/...

Рэдакцыя дзякуе невядомаму аўтару за ягоную працу.

АЛЕГ БЕМБЕЛЬ

УЛАДЗІМІРУ КАРАТКЕВІЧУ

/да 50-годдзя/

Ты узышоў там, дзе Белая Вежа сусьветавым
і Зямлю і Сузор"і карэньнем і голлем арэ,
дзе пад Белымі Крыламі вечнае праўды напеви
чье упарты народ, што і у сконе нябёс
не памрэ...

Ты гарыш там, дзе чорныя цені праклёнам
паміж сьветам душы і зьнявечаным целама вякоў,
дзе чужыя, варожыя Краю і Сэрцу скрывалі
нам іржю цвіка уганялі у розум і кроў...

Ты -- у Вечнасьць адыдзеш...
ад якога у сьвет твае вольныя песні шлілі...
Тваё слова -- наш гімн,
што ніколі,
ніколі,
так,
ніколі ня сыціхне,
ня сыціхне на гэтай зямлі...

*

Ёсць заповіт -- зусім ня новы,
яго Хрыстос не адмяняў:
хай усьлаўляюць усе мовы
Сьвятое Божае імя.

І вось за морам, недарэчы,
даводзіць наш Мітрапаліт:
"...на том іскусственном наречьи
наш чин в Церквах не говорит..."

народ жадае речь иную..."
Калі то праўда, Філарэт,
Вы на палітыку зямную
зьмянілі Божа заповіт!

ТУТЭЙШАЙ ШЛЯХЦЕ

Самаупэунены і сыты,
я у застойныя гадзі
крытыкаваў Мітрапаліта,
"Царкву -- бяз мовы і сьвятых..."

Владзьку зрушыў цень маркотны:
Дух Дзядаў -- Храмам стаў сьвяціць...
Але тутэйшы "люд шляхотны",
як і раней, паньла сьліць...

Ваш кволи дух Радзімы зморыць,
народ наш зганіць на увесь сьвет...
за Вас сьвятую справу твoryць
шляхотны р у с к і -- Філарэт!

Шаноўныя чытачы! Сабекшт гэтага нумару "Вестак Адраджэньня" — 40 кап.

Дзякуем усім, хто падтрымлівае нас фінансава.

Выпуск рыхтавалі: А.Сёмуха, К.Мацкевіч,
Н.Матвееўка, Я.Мятлеўскі.